

*А.В.Льїна,
кандидат мистецтвознавства,
молодший науковий співробітник Інституту
філософії імені Г.С.Сковороди НАН України*

ГІПЕРБОЛА ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІЗМУ І ГІПЕРБОЛА В ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІЗМІ: КАНТ, ГУССЕРЛЬ, ДЕРРІДА

Трансцендентальний проект посідає особливе місце в історії філософської думки. Споконвічні претензії на універсалізм, що властиві філософському мисленню взагалі [50] і висуваються тими чи іншими філософськими школами зокрема, на цей раз, здавалося б, є цілком виправданими. Сам Кант, в концепції котрого трансцендентальне мислення набирає експліцитного оформлення, визначає свій здобуток за допомогою метафори «коперніканського повороту». Така радикальність не є перебільшенням. Справді, запропоновані трансценденталізмом принципи філософування докорінно змінюють уявлення і про філософське мислення, і про його об'єкт, спричиняючи перегляд конститутивних параметрів системи філософського дискурсу.

Що ж особливого привносить Кантова думка у філософську традицію? Здійснений Кантом переворот полягає насамперед у радикалізації критичної настанови, спрямованої не на окремі філософські концепції, і навіть не на окремі тенденції, принципи чи методи філософування, а на їх джерело та вмістище – царину Розуму взагалі. Запроваджуючи рефлексію над різними сферами дії розуму (науковою, буденною, теологічною), критика Канта стосується *найзагальніших* принципів функціонування останнього, а відтак виявляється критикою *філософського* розуму.

Однією з сутнісних ознак трансцендентальної філософії є самоферентність, а отже – самокритичність, оскільки критика становить фундамент трансцендентального дискурсу. В такому контексті критика за означенням 1) не є нищівною для критикованої системи, 2) є іманентною («іманентною критикою розуму розумом» [44, 12]) [51].

Власне, поняття критики набуває в Кантовій концепції вельми своєрідного значення. Трансцендентальна критика, хоч і спрямована

на результат (зауважимо – результат здебільшого негативний: встановлення меж), проте відзначається перманентністю і, принаймні імпліцитно, інспірує примат процесу над результатом. Однією з основних функцій трансцендентальної критики є «прояснення» та «очищення» елементів критикованої системи.

Трансценденталізм є *par excellence* філософією відношення і, відповідно, артикулює питання, пов'язані з проблемами *відмінності* та *Іншого*. В цьому аспекті виявляється суголосність трансцендентальної традиції сьогоденним філософським запитам. Примат ідеї відношення дозволяє трансценденталізму поєднувати на своєму ґрунті відмінності на рівні філософських парадигм (раціоналізм та емпіризм), дисциплінарних царин (онтологія та гносеологія), ідей, концептів, методологічних настанов (генеза та структура, апріоризм та досвідчування тощо). Це надає трансцендентальній філософії певної універсальності: не через ствердження довершеності власної специфіки, але через можливість примирення та, кажучи мовою Дерріда, «вписування» до трансценденталістської мережі досить відмінних, а часом навіть протилежних, філософських позицій та напрямів. Серед них – неокантіанство, феноменологія, аналітична традиція, герменевтика, комунікативна філософія, філософія Іншого.

Трансценденталізм Канта в історико-філософському аспекті є *революційною* подією. При цьому саме трансцендентальна думка постає чи не найпотужнішою *традицією*, що відзначається значною варіативністю за збереження сталого ядра вихідних засновків. Тому для історика філософії важливим завданням є виявлення тих інваріантних структур, і навіть прото-структур, котрі зумовлюють специфіку трансценденталізму як такого, що дасть змогу простежити тяглість трансцендентального мотиву в історико-філософському процесі: тяглість, яка створює гідну альтернативу сучасним трендам локальності та партикулярності філософських дискурсів.

В даній статті пропонується начерк проекту такої історико-філософської інтерпретації трансценденталізму, що дозволила б схопити його найбільш фундаментальні ознаки (котрі нерідко виявляються найменш оприявленними) на засадах реконструювання принципів положень трьох визначальних іпостасей «строногого» трансценденталізму: філософських концепцій Канта, Гуссерля та Дерріда. В цій роботі дістають подальший розвиток питання, які поставлено і дослідження яких розпочато авторкою в статті «Критика, традиція,

деконструкція: деррідіанська варіація трансцендентального мотиву»[15]

Хоча саме з трансцендентальною традицією пов'язаний розквіт *практичної* філософії, на належну увагу заслуговує аналіз *теоретичного* базису трансцендентальної парадигми, оскільки саме у фундаментальних шарах системи має сенс відшукувати її граничні мотиви та інваріантні засади.

Критика в Кантовому розумінні не лише зумовлює поворот, здійснений *через* критику й *до* критики, але й докорінно змінює уявлення про місце і функцію критичного начала у філософському дискурсі. Якщо в догматичній настанові критика могла існувати лише як допоміжний засіб, як попередні зауваження, за якими мали слідувати ствердні та непорушні постулати, то суцільно критичний дискурс вимагає відмовитися від граничних позицій, а отже, ставить під питання позиції *початку* і *кінця*. Нагадаємо – суттєвою особливістю критичного дискурсу Кантового штибу є також самореферентність, самоспрямованість, що унеможливує прихід до кінцевої ствердності, якої прагне критика догматична. Адже остання протиставляє *одне іншому*, що не є можливим у самореферентній системі. Зрештою, специфіку критичного дискурсу визначає апорія *іманентної іншості*: спрямованості на Інше, завжди відсутнє та/або недосяжне (ця апорія відтворюється як у гуссерлівському поєднанні редукції з інтенціональністю, так і в деррідіанській концепції «неможливої можливості»).

Критика, за означенням, вимагає відмінності та продукує відмінність, тож іманентність як предикат критики не може означати дію «в іманентній сфері системи, яку потрібно деконструювати» [11, 15]; але *самокритика* позбавлена Іншого, і саме ця обставина зумовлює її перманентність. Дана апорія, імпліцитно закладена в Кантовому мисленні, створює підґрунтя для подальшої радикалізації феномену трансцендентальної критики, що відтак наближається за жанром до коментаря [52], а за методологічною функцією в системі – до гіперболи. Обидва зазначені феномени стосуються проблеми іманентної іншості.

Питання «граничного коментаря» розглядалося нами у попередніх публікаціях (див., напр., [14]), тому, не спиняючись на ньому спеціально, в максимально спрощеному вигляді означимо основні мотиви перекивання критичного та коментувального дискурсів. По-перше, це – невизначеність джерела (трансцендентальна свідомість

як об'єкт критики має функціональну природу і не може бути схопленою; коментар, віддаляючись від першопочатку, втрачає зв'язок зі своїм об'єктом) та принципова інфінітність (за відсутності «оригіналу» ніщо не обмежує інтерпретативний горизонт коментаря; також необмеженим виявляється критичний потенціал самореферентної системи, яка при цьому сама ґрунтується на критичних засадах). По-друге, самоспрямованість критики трансформує останню в апологетичному напрямі, оскільки кожен критичний акт працює на ствердження іманентно-критичної системи, і оскільки, навпаки, за відсутності апологетичного мотиву система підлягала б деструкції. По-третє, інтенція трансцендентальної критики на прояснення, що зі зрозумілих причин є само-проясненням і само-уточненням, спричиняє до залучення залучення – щонайменше інструментального – дискурсу коментаря задля реалізації цих намірів.

Тепер зосередимо увагу на проблемі гіперболи, що реалізується у таких вимірах функціонування трансцендентальної думки: 1) стосунку трансценденталізму до філософії в цілому, 2) методологічної настанови трансценденталізму як такого та 3) внутрішнього руху в царині трансцендентальної традиції.

Гіпербола уявляється концептом, принципово важливим для характеристики трансценденталізму. Позичений філософією з лінгвістичного дискурсу, концепт і принцип гіперболи розглядається насамперед в його функціональному значенні *переходу* (семантика давньогрецького слова «гіпербола» складається з «понад» або «по той бік» (*hyper*) та «кидати» (*ballein*)). «Гіпербола – це граничне, буквально неможливе... перебільшення власного значення... Це метафора з вертикальними градаціями... Гіпербола має свою основу *в самій речі*» (курсив мій: А.І.) [41, 263–264]. На думку Ю.Лотмана, цей троп поєднує риси ірраціональності та гіперраціоналізму [20, 405]. За П.Фонтаньє, гіперболічне перебільшення відбувається не задля введення в оману, а з метою приведення до істини як такої [39, 123].

Гіпербола – це випробовування меж системи (або її елементу), але таке випробовування, що здійснюється без втручання зовнішніх факторів. Ця дефініція рівною мірою підходить і критиці, в Кантовому розумінні цього поняття. Звичайно, гіпербола є концептом, не зовсім звичним для класичного філософського дискурсу. Водночас ця концепто-метафора видається вельми продуктивною для визначення як внутрішніх інтенцій трансцендентального мислення, так і

способу інтерпретації Кантового спадку у філософіях його видатних послідовників – Гуссерля та Дерріда. Таку продуктивність концепту гіперболи засвідчує його вживання самим Дерріда, а також іншими нащадками трансцендентально-феноменологічної традиції: такими, як Е. Левінас, П. Рікер, М. Рішір.

Для Левінаса гіпербола, яку він розглядає як форму емфазы, є невід’ємною частиною феноменологічного мислення: «Дуже добрим словом є «гіпербола». Гіперболи є там, де поняття перетворюють себе. Описувати цей зсув означає також займатися феноменологією» [42, 142]. Згідно з трансцендентальною настановою на тавтологічність *предмету і методу* або *суб’єкта і методу*, гіпербола (емфаза), що є методом *par excellence*, не обмежується, однак, методологічним виміром і «означає одразу риторичну фігуру, надмірність вираження, спосіб само-перевищення, а також спосіб оприявнювати себе» [42, 142].

П. Рікер у роботі «Я сам як інший» аналізує два радикально відмінні роди гіперболи у трансцендентальній думці: гіперболу за Гуссерлем (що спирається на картезіанську настанову і розкривається в «Картезіанських медитаціях») [53] та гіперболу за Левінасом, яку він протиставляє Гуссерлеві як «протилежно спрямовану» [22, 386]. На відміну від Левінаса, Рікер – в рамках аналізу левінасівської ж гіперболи – обмежує царину філософського інтересу до феномену гіперболи і наголошує, що розуміє під цим поняттям «не фігуру стилю, літературний троп, а систематичну практику *надлишковості* у філософській аргументації. На цьому ґрунті гіпербола постає як стратегія, що підходить для продукування ефекту розриву, пов’язаного з ідеєю... інакшості» [22, 392]. Щоправда, поняття «стратегія» і «практика» певною мірою свідчать про багатофункціональність гіперболи, оскільки за означенням передбачають онтологізацію методу, впроваджуваний дієвістю синтез предмету та методу, методу й суб’єкта, а отже, дещо компенсують зазначену редукцію. Щодо гіперболи у Декарта, Рікер в більш явний спосіб демонструє амбівалентність останньої: «Я», що сумнівається і рефлектує в *Cogito*, є настільки ж метафізичним і гіперболічним, як і сам сумнів щодо всього його змісту» [22, 20–21].

Здебільшого феноменологи звертаються до теми гіперболи в контексті тлумачення ідеї граничного сумніву, запровадженої Декартом у його знаменитому тексті «Метафізичні розмисли», –

ідеї, що виходить за межі просто методологічного принципу. Гіперболу Левінаса Рікер, наголошуючи на її відмінності від Гуссерлевої *гіперболи-редукції*, підводить натомість під спільний знаменник *гіперболи-сумніву*, що має картезіанське походження: Левінасова гіпербола, що зумовлює розрив, «достойна гіперболічного картезіанського сумніву» [22, 392]. Отже, Декартів спадок виявляється сполучною ланкою між позиціями Левінаса і Гуссерля.

Дерріда розробляє тему гіперболічного в своєму відомому тексті «Cogito та історія безумства», і також, подібно до Рікера, застосовує ідею гіперболи до картезіанського сумніву (або, навпаки, висновує її з останнього). У підсумку він гіперболізує саму гіперболу, а точніше – її статус у картезіанському дискурсі, який він представляє як винятковий: «Я вважаю, що все (у Декарта) можна звести до певної історичної цілісності – окрім гіперболічного проекту» [10, 75]. Тобто гіпербола у Декарта виявляється гіперболічно унікальною і при цьому (як, у принципі, будь-яка унікальність) такою, що порушує цілісність: спричиняє розрив. Далі ми повернемося до проблем розриву та зсуву як конститутивних для трансцендентальної проблематики взагалі.

М.Рішір, радикалізуючи (або гіперболізуючи) феноменологічну редукцію, відновлює ту граничну – безмірну міру гіперболічного, яку воно має у Декарта: «Декарт доводить сумнів до гіперболи – чого ніколи не зробить Гуссерль, за винятком скороминущих моментів у «Картезіанських медитаціях»» [47, 78].

Картезіанське підґрунтя тематизації гіперболи у феноменологічному дискурсі видається нам суттєвим фактом, оскільки Гуссерль саме від Декарта веде трансцендентальний родовід феноменології (як і філософії взагалі), називаючи картезіанський імпульс «трансцендентальним мотивом» і гіперболізуючи його до «основного мотиву європейської філософії» [4]. Гуссерль стверджує, що вживає «слово «трансцендентальний» у найбільш широкому смислі для характеристики... мотиву, який завдяки Декарту є мотивом, що надає сенс, у всіх філософіях Нового часу... Це мотив запитування про останнє джерело всіх утворень пізнання, про джерело осмислення тим, хто пізнає, самого себе і свого пізнавального життя...» [7, 138]. Редукуючи суперечність, що виникає тут з інтересами філософій Дерріда і Канта через претензію на осягнення джерела, проакцентуємо в цій тезі момент *запитування* – одну з суттєвих складових

критики (принаймні, критики трансцендентального кшталту), що в даному разі через спрямованість на Останнє виказує свою гіперболічність. Наступний шабель гіперболічності віднаходимо у приписуванні трансцендентального мотиву «всім філософіям Нового часу». Ця гуссерлівська фраза засвідчує важливий момент, який ми дозволимо собі ще раз піддати гіперболізації, стверджуючи: в певному розумінні, трансценденталізм стає *гіперболою філософії*. Дискурсивний модус, притаманний трансцендентальному мисленню і означуваний Кантом та його послідовниками-однодумцями як критика, резюмує та радикалізує таку визначальну рису філософії, як *проблематичність*, що не може бути «знятою» або редукованою.

Як ми зазначали на початку статті, трансцендентальна критика вказує на проблематичні моменти не так всередині критикованих філософських підходів, як, в першу чергу, всередині самої інстанції розуму. «Подвійний генетив у назві «Критика чистого розуму» вказує на важливу двозначність: розум є як суб'єктом, так і об'єктом критики» [45, 5]. Відповідно, в межах самої критичної системи передбачаються проблематичні зони. Ті з них, які виявилися непомітними для самого Канта, або, принаймні, лишилися поза лаштунками його текстів, артикулюються його наступниками. «Як Кант провадив іманентну критику розуму, так пост-кантіанство має провадити іманентну критику Канта» [44, XXI]. Нерозв'язні або взагалі нерозв'язні проблематичності змушують знов і знов повертатися до Канта, отже, гасло О.Лібмана лишається актуальним і на сьогоднішній день. Дві інші філософські системи, до яких ми звертаємося, – гуссерлівська феноменологія та деконструкція Дерріда – не просто продовжують трансцендентальну традицію в своєрідний спосіб, але є радикальними спробами *повернення* до чистоти трансцендентального мотиву шляхом критичної реконструкції Кантових настанов.

Гуссерль засвідчує нерозривний зв'язок феноменології з Кантовою критикою, стверджуючи, що «проблемний титул інтенціональності містить у собі проблеми розсудку або розуму як невід'ємні». Тобто він пов'язує основну категорію феноменологічної концепції із поняттями, що становлять точку відліку для кантівської критичної програми. Власне Канту він надає значущості «поворотного пункту» [7, 119]. Одним із найбільш важливих моментів наслідування кантівської критики Гуссерлем є прийняття та феноменологічна «адаптація» останнім Кантової *ідеї про ідею*, яку Гуссерль називає

«ідеєю в кантівському смислі» [5, 444]. Зауважимо, що Дерріда також звертається до поняття «ідея в кантівському смислі» [26], [30], в такий спосіб опосередковано посилаючись на Канта з урахуванням і залученням результатів феноменологічної трансформації настанов трансценденталізму. Сам Дерріда, окрім активного залучення Кантових тем з царини етичного до розробки власних етично центрованих сюжетів (дружба, гостинність, відповідальність, освіта, релігія тощо), звертається і до конститутивних принципів теоретичного – «формального» – базису Кантової системи. Хоча в кількісному вимірі таких експліцитних звернень відносно небагато, Кантові засновки сутнісно визначають специфіку деррідіанської теорії. Наведемо декілька прикладів деррідіанського посилання на Кантову проблематику, яка в цьому випадку (як, у принципі, і в будь-якому випадку деконструктивного прочитання) розглядається не як зовнішній матеріал для полеміки, а як така, що відповідає внутрішнім нерозв'язним проблемам самої деконструкції, а отже, спрямована на неї критика відповідатиме всі зазначеним параметрам трансцендентальної критики (перманентність, іманентність, коментувальність).

Смисловим ядром тексту «Університет без умов» є проблематизація Дерріда Кантового поняття *als ob* («*comme si*»), яке, пише Дерріда, могло б бути «родом деконструктивного приводу, оскільки воно в певному сенсі перевищує, і близьке до того, щоб декваліфікувати два порядки, які так часто розрізняють і протиставляють один одному – порядок природи і порядок свободи» [29].

Ще один важливий приклад кантівських «ремнісценцій» знаходимо в тексті «Апорії», коли Дерріда пояснює переваги терміна «апорія» (що втілює ідею «нескінченного досвіду») перед терміном «антиномія» (що позначає ситуацію «суперечності або антагонізму між рівною мірою необхідними законами») [26, 16].

У тексті «Парергон» чільне місце належить аналізу проблем Кантової Третьої критики, на який накладається розробка теми парергону, що також віднаходиться Дерріда в кантівських текстах і втілює (з погляду Дерріда) суттєві для деконструкції феномени вторинності, другорядності та надлишковості, які характеризують парергон щодо його «позитивної» протилежності: ергону [54]. У названій роботі Дерріда порушує такі фундаментальні для трансцендентальної настанови питання, як: 1) нередукований розрив між дистинкціями і можливість-неможливість його «виповнення» Третім,

проблема аналогії; 2) проблема взірця та екземпляра: чи належить текст до постульованої ним системи, чи відтворює власні настанови? це питання порушується і розробляється деконструктивною критикою щодо Третьої критики Канта [55]; 3) відношення межі до обмеженого (що спричиняє до рефлексії й переосмислення таких визначальних логоцентристських опозицій, як форма і зміст, матерія і форма, синтаксис і семантика тощо); 4) проблема самої критики. Почасти ці питання перехрещуються. Так, означення критики тягне виявлення «взірцевості» Третьої критики щодо критики взагалі: «критичне призупинення – *krinein*, [інтервал] між-двома, питання, чи теорія судження є теоретичною чи практичною... – це метод (*procedure*) критики» [36, 6], [56] (тобто окреме питання, пов'язане з конкретним твором – «Критикою здатності судження» – є і питанням критики взагалі). У цьому ж тексті знаходимо критичне зауваження щодо Кантової критики розуму, що водночас може слугувати епіграфом для всіх текстів деконструкції: «Що в основному є під питанням? основа» [36, 4]. Як слушно зауважує Х.Сільверман, «реверсивне відношення ергон/парергон може бути подане як відношення між Кантом і Дерріда, оскільки нестача, безодня, *піднесене* по суті – через деррідіанську доповнювальну, начебто віддільну рамку деконструкції – можуть бути побачені як такі, що необхідно й неминуче заповнюють Кантів проект» [48, 72]. Зазначена реверсивність відношення є вкрай важливою умовою аісторичного тлумачення трансцендентальної традиції, про яке йтиметься далі.

Можливість критичного перегляду Кантової філософії наперед передбачена тим, що трансцендентальне мислення має принципово проєктивний характер. І Кант, і Гуссерль, і Дерріда в свій спосіб приписують своїм концепціям статус проєктів, з яких *постане* філософія – у випадку Канта і Гуссерля, або за якими може бути *прочитана* філософія – у випадку Дерріда. Так, Кант називає «Прологоменами» один із найбільш значущих своїх текстів, в якому здійснює теоретичне узагальнення принципів критично-трансцендентального мислення. У вступі до Першої критики він називає критику чистого розуму пропедевтикою (на відміну від вчення). Гуссерлівська феноменологія є просякнутою ідеєю «попередності» (корелятом ідеї нескінченного горизонту), що виявляється не тільки в концептуальному плані феноменологічних настанов, але й на рівні їх реалізації в текстах Гуссерля, точніше, на рівні Гуссерлевої

оцінки цих реалізацій, яка керується настановою на нескінченне самопрояснення. Наприклад, в другій частині Логічних досліджень пропонується, за словами Гуссерля, «не система логіки, а попередня розробка філософської логіки» [8]. В Ідеях-I Гуссерль стабільно надає найсуттєвішим теоретичним положенням статусу «попередніх»: попередніх зауважень, шаблів, пояснень, міркувань тощо. Це, однак, не заважає йому в «Кризі» розглядати феноменологію як «кінцеву форму трансцендентальної філософії» [7, 102].

Дерріда є більш послідовним критиком фінітності, так само як і оригінальності. Він проблематизує ідею проекту, фактично розрізняючи проект як логоцентристське зазіхання на вираховність (такі проекти мають бути розвінчаними) і проект, так би мовити, «трансцендентальний», або «квазі-трансцендентальний» (який є *a priori* проблематичним утворенням). Показовою є його думка щодо проекту, який для деконструкції не є просто прикладом, але має виключний статус – це проект *письма*: «письмо як джерело чистої історичності, чистої традиційності є лише телосом історії письма, філософія якої завжди залишатиметься у прийдешньому [*à venir*]. Чи цей проект здійсниться, чи ні, потрібно його визнати і шанувати в його значенні проекту» [28, 24]. Отже, проблема можливості-неможливості, що лежить в основі деррідіанської концепції квазі-трансцендентального, дістає своє втілення в ідеї проекту. Розробляючи тему завершення або закриття (*clôture*) метафізики, Дерріда артикулює і зустрічне питання: граничного – гіперболічного очікування, яке майже переходить свої межі: «подія – це те, ... чого чекають, не очікуючи і без горизонту очікування» [27, 119]. Очікування стосується невираховної події, аналогічно тому, як проект («чистий» проект) стосується нездійснюваного. Очікування можна розглядати як відповідник модусу проективності, що виникає в умовах ситуації пост-. Більш загальною темою, «темпоральними» варіаціями якої виявляються ідеї проективності та очікування, є проблема *відкритості*, що пронизує деррідіанське мислення, починаючи від настанови на інтерпретативність філософського дискурсу і закінчуючи невизначеністю (принаймні – недовизначеністю) навіть базових – або в першу чергу базових – концептів його концептуальної системи: таких, як деконструкція та *differance*.

На перший погляд, всі три розглядувані в статті філософські концепції мають різний об'єкт іманентної критики: розум (Кант),

свідомість (Гуссерль), текст (Дерріда) [57]. За всієї відмінності, спільним в об'єкті критики для цих мислителів є його (об'єкта) визначальна роль у процесі конституювання та реалізації філософської програми, філософського дискурсу. Тобто, свого роду ядром та відправним пунктом філософування, «суб'єктом» і водночас «об'єктом» критики для Канта є розум, для Гуссерля – свідомість, для Дерріда – текст. Кантова саморефлексія розуму як філософської спроможності у Дерріда трансформується в саморефлексію філософського тексту, який, на відміну від розуму, є не лише можливістю, але й «завжди вже» даністю для філософської думки (яка при цьому не втрачає можливісного статусу через дотримання настанови на інтерпретативність). Тому мотив гіперболічності та самокритичності трансцендентальної критики у Дерріда набуває нового звучання і стосується, так би мовити, «філософії взагалі» – як корпусу текстів західноєвропейської мисленнєвої традиції і як засадничих принципів відповідної мисленнєвої парадигми.

Нерозв'язність, відкритість завдань трансценденталізму вимагає повернення насамперед до *Кантової* позиції як джерела інваріантних принципів трансцендентальної думки. Таке повернення має подвійну функцію. По-перше, воно дає змогу як Гуссерлю, так і Дерріда відшукувати проблеми у фундаменті системи, а не в її похідних утвореннях. По-друге, повернення до Канта – це своєрідне «трансцендентальне» очищення засад, яке допомагає уникнути тих проблем, що викликані значним викривленням Кантової позиції з боку його наступників – від німецьких романтиків до неокантіанців [58].

Визначимо низку взаємопов'язаних показників трансцендентального мислення, що, на нашу думку, виявляються інваріантними для різних версій трансценденталізму, але оприявлення яких є гіперболічно рафінованим у найбільш ригористичних версіях трансцендентальної філософії: концепціях Канта, Гуссерля і Дерріда [59]. Це, насамперед: 1) **критичність**; 2) принципова **відмінність**, запроваджена через принцип **подвоєння**; 3) ідея **межі**; 4) **можливісність**; 5) **повторність**; 6) мотив **чистоти**, 7) **апоретичність**; 8) **гіперболічність**. Гіперболі належить особлива функція з-поміж названих показників, оскільки вона визначає специфіку *трансцендентального* вживання всієї решти названих концептів.

Так, гіперболічною є трансцендентальна **критика**. По-перше, оскільки це іманентна критика, то способом її функціонування є

гіперболізація критикованої системи: адже метою трансцендентальної критики є проблематизація меж, а деконструкція меж системи поза зовнішнім втручанням уможливлється застосуванням гіперболи; як наслідок, критика набуває апологетичних ознак і тяжіє до перетворення на коментар [60]. По-друге, сама критика зазнає гіперболізації, стає граничною: і в тому сенсі, що поза увагою критики не опиняється жоден елемент чи вияв системи, і також у сенсі поглинання (що має місце принаймні як тенденція) критичним методом та функцією всіх інших можливих методів, а критичним процесом – можливих результатів критичної рефлексії. Гіперболічними виявами такої критичної процесуальності у Дерріда є ідея нерозв'язності (в геделівському смислі), асоційована з темою додатку (*supplément*) та інтенція до нескінченного запитування. Звернімо увагу також на домінування настанови на процесуальність в Гуссерлевій концепції (ідеї часу, потоку свідомості, ноетико-ноематична кореляція тощо). Маючи коріння ще в картезіанському сумніві, гіперболічна критика породжує такі визначальні для трансценденталізму підходи, як *epoche* Гуссерля та *деконструкція* Дерріда.

Відмінність, що не редукується – це, за великим рахунком, гіпербола *бінаризму*: тобто визначального моменту західноєвропейської мисленнєвої традиції, зокрема філософської [61].

Що стосується *межі*, то вона є, так би мовити, топосом гіперболи, оскільки природа останньої визначається через розташування *на межі* та–або *поза* межею гіперболізованого. Але в трансцендентальному мисленні ми маємо справу з гіперболізацією самої межі. Відтак отримуємо наступні концепти. 1. Кантові межі – межі розуму та, корелятивно, межі досвіду, гіперболічність яких проявляється як гіперболізація їхньої значущості (загальна інтенція кантівської думки є спрямованою на проблему меж, і будь-яка в трансцендентальному сенсі осмислена думка – тобто така, що стосується предметів досвіду, – відбувається виключно *на межі* мисленнєвого апріорі та досвідчуваної предметності як двох типів даності) [62], і як гіперболізація «тяглості» цих меж, оскільки двократність обмеження (не лише можливість, а й умовою для можливості) «подовжує» рефлексований простір межі. 2. Гуссерлеві *epoche* (гіперболізований варіант гіперболічного картезіанського сумніву [63]) та *горизонт*. 3. Деррідіанське *differance*. Концепти горизонту і *differance* передбачають відкритість межі, її граничне розширення і, отже, гіперболізацію,

яка, власне, й відповідає за абсолютизацію процесу (пізнання, розрізнення та будь-якої дії, що передбачає відношення з Іншим, а отже – наявність межі) за рахунок результату. Ще одна риса поєднує *differance* і горизонт: заснованість на ідеї *граничної можливості*.

Така ознака трансцендентального дискурсу, як **можливісність**, є гіперboloю можливості, що пов'язана, насамперед, з відмежуванням можливості від дійсності і взагалі здійсненності (зокрема – розв'язності): як репрезентації ідеї можливості можна розглядати, наприклад, Кантове *als ob*, гуссерлівський модус нейтральності. Кант обмежує досвід можливістю, а можливісність – її умовою. Гуссерль, відрізняючи сутнісну можливість від емпіричної [5, 33], де-факто закріплює за цариною *сутнісного* статус можливості [64]. Дерріда гіперболізує «вихідну» трансцендентальну гіперболу можливості, коли вживає поняття «неможлива можливість» [32, 63] (яке лежить в основі його концепції «квазі-трансцендентального») та говорить про «досвід неможливого» [26, 11].

Повторення є шляхом реалізації гіперболи: і кантівське трансцендентальне очищення (переображення певного емпіричного X в трансцендентальне X), і Гуссерлева зміна настанови, і деррідіанське розрізнення впроваджують гіперболу шляхом повторення об'єкта критики (деконструкції) в новій, *іншій* якості. А можливісність нескінченного повторення (що її, наприклад, акцентує Дерріда стосовно Гуссерлевої концепції ідеальності і сам запроваджує в контексті власної настанови на тотальну інтерпретативність) є гіперболізацією повторення як такого. До речі, Дерріда запроваджує поняття *ітеративності* для позначення такого повторення, що є первинним: передує оригіналу або його усуває і в цьому сенсі також виявляється гіперболічним феноменом.

Чистота – як і щойно згадувана нами в контексті теми повторення *ідеальність* – є принципово недосяжною, проблематичною і тому за означенням потребує гіперболи: «чисте Я», «чисті» розум або свідомість, як і «чиста» мова [65], є гіперболічними конструктами.

І, нарешті, **апорія**, тобто принципова нерозв'язність, неперехідність, є гіперболічним довершенням всіх зазначених показників трансценденталізму: подвійності, межі, повторення, можливості та чистоти. А в аспекті спадковості трансцендентальної традиції, апорія, в тому значенні, якого надає їй Дерріда, – це гіпербола антиномії, тобто поняття, що є візитною карткою Кантового трансценденталізму.

Трансценденталізм кантівського зразка за означенням є мисленням *відношення* та *відмінності*, на противагу філософіям *початку* та *єдиного*, вплив яких був визначальним у межах тієї мисленнєвої настанови, котра у Канта підпадає під визначення «догматизм», а у Дерріда — «логоцентризм». Специфіку трансцендентального мислення значною мірою характеризує аспект *зсуву*, що й запроваджує відмінність, створюючи «нєметафізичне» подвоєння [66]. В рамках філософії Дерріда може йтися про *поняття* зсуву, причому поняття не оперативне, але тематичне (якщо скористатися розрізненням О.Фінка [37]). Концепт зсуву демонструє свою значущість в деррідіанському дискурсі, застосовуючись у зв'язці з базовими темами і, відповідно, поняттями філософії Дерріда. Зсув, або зміщення, переміщення (*déplacement*), розглядається Дерріда як визначальний елемент *метафоричного* («значення зсуву, перенесення і т.д. є конститутивним для концепту метафори» [34]; як рушій та засіб парадоксального руху (де)центрації («Можливо, центр є переміщенням питання» [13, 371]; як спосіб деконструкції межі («повторність, що зміщує та розстроює опозиційні межі» [32, 189]; як субститут відтермінування (*differance*) («для зручності, ми тут протиставляємо розвиток зсуву» [31, 91]).

Гуссерль також застосовує термін «зсув» (наприклад, на позначення зміни модусів уваги – «аттенційні зсуви» [5, 292]). Важливий приклад гуссерлівського застосування даного терміну знаходимо в праці «Досвід і судження»: тут ідеться про «духовний зсув», що відбувається за умови «самодосвідчування, вбачання самих речей і на основі цього – схоплення схожості», і призводить до того, що «спільне, червоне, фігура тощо «самі» постають у вбачальному схопленні» [3, 280] – тобто як «зсув» визначається один із засадничих аспектів феноменологічного мислення. Але по суті найпершим і найбільш значущим «зсувом», який пропонує феноменологія, є *зміна настанови*.

З мотивом зсуву є пов'язаною деррідіанська ідея інтервалу, що відповідно до різних контекстів отримує модуси розриву, проміжку, відстані (*rupture, espace, écart, distance*). *Інтервал* можна розглядати в кореляції зі зсувом (як його гіперболічний наслідок), або як самостійний фактор запровадження відмінності, що виконує аналогічні зсуву функції. Певною мірою концепт *differance* виявляється радикальним – гіперболічним – втіленням ідей зсуву, розриву та інтервалу.

Що стосується Канта, то його увага зосереджена не так на

тематизуючій фіксації означених ідей, як на тому, що *можна* і *потрібно* робити в ситуаціях розриву (зсуву, інтервалу), котрі для Кантової критики є «завжди вже» даними передумовами будь-якої мисленнєвої діяльності. Вчення про схематизм, застосування категорій, артикуляція антиномій, розрізнення феноменів та ноуменів – можна продовжувати список відповідних моментів Кантової концепції, зумовлених презумпцією вихідної, первинної відмінності, втіленої у феноменах зсуву чи розриву.

При цьому трансцендентальна критика – як іманентна – покликана не здолати ці феномени, а прояснити і методологічно відтворити їх у власних засадах. Властива трансцендентальній настанові гіперболічна увага до проблеми відношення пов'язана зі зсувом фокусу філософського запитування зі «що» на «як», точніше – зі «що є» на «як можливо» (зрештою, чи можливо або заноситься в дужки, або залишається під питанням). «Як»-парадигма відповідає вищезгадуваній настанові на асубстанційність – непередметність та функціональність, властиву трансцендентальному мисленню [67]. Наприклад, як зазначає відомий советський дослідник феноменологічної філософії К. Свасьян, у Гуссерля «мова йде не про «що» світу», а про його «як» [23].

Питання «як» конститує і прагматичну, і синтаксичну царини. Обидві перебувають у центрі уваги трансценденталістського дискурсу. З огляду на обмовку щодо уваги до теоретичного аспекту, зроблену на початку статті, нас в першу чергу цікавить аспект синтаксису. Синтаксичний вимір (мови, знання, дискурсу) ґрунтується на ідеї відношення, тому щодо трансцендентального мислення взагалі і деррідіанської філософії зокрема аспект синтаксизму уявляється вельми значущим. І Кант, і Гуссерль і Дерріда, попри посилену увагу до змістових партикулярностей (на ґрунті якої вибудовується альтернатива формальної і трансцендентальної логіки, запроваджена Кантом і підтримана Гуссерлем), чільне місце в своїх концепціях відводять проблемі формального та синтаксичного. Кантова революція накладає формальну сітку на емпіричний світ, а також підпорядковує формальному виміру морально-етичну царину. Гуссерль розробляє ідею формальної онтології, здійснює розрізнення процедур генералізації та формалізації (формалізація не залежить від предметного регіону і, за словами Левінаса, відкриває «світ чистих форм» [19, 92]). Дерріда, редукуючи означуване,

гіперболізує синтаксичну складову шляхом підміни референції та денотації конотацією, а також надаючи самостійного концептуального значення прийменникам, префіксам та зв'язкам. М.Хобсон, аналізуючи феномен деррідіанського синтаксису – на противагу темі або об'єкту рефлексії – визначає його як «форму аргументації, артикульовану через філософські терміни, що працюють залежно від свого *розташування*, тобто радше як *функції*, а не як лексеми, і... виражають форму значення, яка є не лексичною, але структурною» [42, 8]. Проблемі синтаксису Дерріда приділяють увагу також Р.Гаше, Дж.Бенінгтон, П.Лівінгстон. На думку Х. Ферлемба, «саме пост-кантіанський спадок систематичності надає Дерріда його теоретичний фундамент» [37, 86]. Р. Соколовські розрізняє три синтаксичні домени – граматична структура мови, логічна структура понять та висловлювань і формально-онтологічна структура речей, спираючись на гуссерлівську архітектоніку [49, 49]. Отже, тут можна говорити про певну гіперболу синтаксису, через яку навіть предмет, і навіть в такому самодостатньому (поза-реляційному) модусі, як «річ», підпадає під синтаксичне керування.

Відповідно до формальних преференцій, трансценденталізм значною мірою виявляється філософією концептів. Не в останню чергу царини концептів стосуються і Гуссерлеве *прояснення* (умова можливості ідеації), і деррідіанська деконструкція (умова можливості *differance*). Приділяючи велику увагу розробці витонченого термінологічного апарату з метою поліпшення виражальних спроможностей системи, трансценденталізм тематизує її інструментальні чинники, чим, в тому числі, зумовлює вдосконалення та реформування філософського апарату. Філософський словник Канта і Гуссерля на сьогодні є невід'ємною частиною філософської мови.

Гіперболізація синтаксичної складової призводить до «синтаксизму», якщо скористатися наданою К.-О.Апелем характеристикою деконструктивної настанови [25]. В певному аспекті філософія Дерріда справді являє собою синтаксичне мислення про синтаксис (що, звичайно, аж ніяк не означає обмеження деррідіанського методу і проблематики синтаксичною складовою). Апель ілюструє це явище фразою «Знаки про знаки про знаки», приписуючи її Пірсу (без конкретного посилання: натомість дана фраза є відомою як назва роботи видатного семіотика Ч.Морріса [46]). Керуючись зовсім іншими намірами, де-факто такий коментар до дискурсу Дерріда якнай-

краще свідчить про традиційність деррідіанського трансценденталізму.

Тенденція до гіперболізації синтаксичної складової в трансцендентальному мисленні значною мірою зумовлена самореферентністю останнього [68], що призводить до певної інтеріоризації системи. Відсутність розмикання назовні в поєднанні з визначальністю інтенції на розмикання (до досвіду, до Речі, до Ішого) зумовлює виникнення ситуацій «мислення про мислення», «свідомості про свідомість», «тексту про текст», «знаків про знаки». Тобто інтеріоризуючій ітерації підлягають феномени, що за означенням передбачають спрямованість на Інше. В цьому полягає одна з фундаментальних апорій трансценденталізму, один із модусів якої ми на початку статті позначили як «іманентну Іншість». Її фундаментальність – не лише у статусі серед інших апорій в рамках трансцендентальної системи, але у приналежності «базису системи» трансцендентальної думки.

Феномен «тексту про текст» полягає не лише в текстуальній редукції світу, але має більш конкретне втілення: а саме, застосування описуваних у тексті принципів побудови та функціонування тексту (або більш загальних структурних принципів, які можуть чи мають застосовуватися і до тексту в тому числі) до самого тексту, в якому їх описано [69]. Аналогічну самоспрямованість можна віднайти у «подвійному генетиві» Кантової критики, у феноменологічному самостереженні Гуссерлевої свідомості. Ми вже згадували про деррідіанську проблематизацію ідеї самореферентності в «Парергоні». Дерріда, порівняно з Кантом, надає більш досконале її втілення, оскільки деконструкція вельми послідовно здійснює в практиці тексту свої теоретичні вимоги. Деррідіанські тексти деконструють себе, але ці тексти є самі по собі текстами деконструкції, її топосами і водночас відображеннями. Як неодноразово підкреслюється дослідниками, Кант ніколи б не зважився на граничний ступінь критики (уникаючи прямих питань на кшталт «як можлива трансцендентальна критика» і однозначних відповідей на питання такого типу, навіть якщо вони імпліцитно передбачаються), а для Гуссерля неможливою є редукція трансцендентального Его. Натомість прагнення такої граничності у дотриманні власних засад є визначальним імпульсом трансцендентального мислення.

Не є винятком і застосування принципу гіперболи. Як ми зазначали, гіпербола – один із граничних засновків трансценденталізму.

Але гіперболізації піддається і сама трансцендентальна настанова. Концепція Гуссерля гіперболізує певні аспекти Кантової філософії, а також картезіанської думки, яку Гуссерль переконливо розглядає як джерело трансцендентального мотиву; підхід Дерріда гіперболізує настанови всіх трьох своїх попередників.

Проте, оскільки гіперболічність є атрибутом трансцендентального мислення як такого, то розглядати її виключно як наслідок історичного поступу трансценденталізму було б некоректним звуженням питання. Адже момент гіперболічності є притаманним фактично всім суттєвим положенням трансцендентальної філософії. Крім того, перманентне самопрояснення, властиве дискурсам всіх розглядуваних нами критик [70], щонайменше не зводиться до прогресистського руху (якщо взагалі його не виключає). Йдеться радше про висвітлення різних боків інваріантної ідеї, що утворюють її «горизонт» [71].

Отже, результати проведеної розвідки дають змогу дійти наступного висновку щодо методологічних підступів до проблеми трансцендентального дискурсу: продуктивним підходом до аналізу трансцендентальної філософії як історико-філософського феномену в його цілісності уявляється застосування методологічної настанови, що керується насамперед вимогами *структури*, а не є продиктованою «наочністю» *генези*. Це завдання має вирішуватися щонайменше на двох рівнях: віднаходження інваріантних структур та їх елементів, що складають ядро трансцендентальної думки; аналізу типів та способів варіювання інваріантного мотиву в окремих модусах – певних філософських концепціях, кожна з яких має розглядатися як у своїй внутрішній структурі, так і в кореляції із загальною структурою [72] трансцендентальних принципів. На нашу думку, найбільш репрезентативними модусами останньої є саме ті три трансцендентальні концепції, що стали предметом даного дослідження. Хотілося б зазначити близькість даного підходу методів, який В. Кебуладзе визначає як «аісторичне реконструювання», що включає в себе процедури реінтерпретації та реактуалізації ідей (концепцій) [17, 43]. Співвідношення означених «фаз» реконструювання викликає асоціації з двома фазами деконструктивної стратегії. В обох випадках принцип аісторичності визначає і відношення між двома складовими. У випадку реконструювання вони є «взаємопов'язаними методологічними процедурами» [17, 43],

що передбачає перекривання замість часової послідовності. Що стосується випадку деконструкції, то Дерріда, характеризуючи першу її фазу, наголошує на імовірній неточності слова «фаза» в даному контексті, оскільки це «не є питанням хронологічної фази», і уточнює, що «необхідність цієї фази є структурною» і є необхідністю «нескінченного аналізу» [34, 41–42].

Звичайно, історичний аспект аналізу також є необхідною складовою дослідження проблеми трансцендентальної гіперболічності, оскільки генетично орієнтований погляд насамперед слугує оприявленню цієї проблеми: гіпербола наступниками Кантових (а за великим рахунком – картезіанських) настанов є найбільш очевидним втіленням принципу гіперболічності в рамках трансцендентального дискурсу. Але, не будучи самоціллю, цей аспект дослідження – виявлення і тематизація гіперболи, стає лише відправним пунктом для подальшого глибинного аналізу трансцендентального мислення як мислення гіперболічного.

За умови застосування інтерпретативного підходу, орієнтованого на структурний (аісторичний) вимір – з його тематичною та методологічною редуkcією до царини ідей та концептів – точкою відліку в аналізі трансцендентальної традиції може стати не лише Кантова, але рівною мірою і Гуссерлева, і деррідіанська філософські позиції. На нашу думку, саме такий дослідницький підхід дозволить з максимальною точністю, і при цьому в максимальній повноті, описати інваріантні структури трансцендентального мислення. Не менш суттєвою перевагою такої історичної нейтральності уявляється зумовлена нею можливість побачити і продемонструвати спосіб, в який ті проблеми і концепти, що втілюють радикальну – *гіперболічну* своєрідність сучасної філософської думки (такі як слід, розрив, Інший, розрізнення тощо), виявляються вписаними у фундаментальний пласт трансценденталізму, радикалізують його принципи і тим самим засвідчують тяглість традиції західноєвропейської філософії, гіперболу якої здійснює та репрезентує трансцендентальне мислення.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

1. Адорно Т. Проблемы философии морали / Т. Адорно – М.: Республика, 2000. – 239 с.
2. Быстрицкий Е. Истолкование основных функций категорий в

- современной буржуазной философии // Категории философии и категории культуры. – К.: Наук. думка, 1983. – С.276–332.
3. *Гуссерль Е.* Досвід і судження. Дослідження генеалогії логіки / Е.Гуссерль. – К.: ППС – 2002, 2009. – 356 с.
  4. *Гуссерль Э.* Амстердамские доклады. – Ч.2. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000068/st001.shtml> (15.05.2014). – Назва з екрану.
  5. *Гуссерль Э.* Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии. Книга первая / Э.Гуссерль — М.: Академический Проект, 2009. – 489 с.
  6. *Гуссерль Э.* Картезианские размышления / Э.Гуссерль – М.: Академический проект, 2010. – 229 с.
  7. *Гуссерль Э.* Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология / Э.Гуссерль. – СПб.: Владимир Даль, 2004. – 399 с.
  8. *Гуссерль Э.* Логические исследования. – Т. II: Исследования по феноменологии и теории познания. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ruthenia.ru/logos/number/1997_09/02.htm (23.06.2014) – Назва з екрану.
  9. *Делез Ж.* Критическая философия Канта: учение о способностях / Ж.Делез – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 225 с.
  10. *Деррида Ж.* Cogito и история безумия // Деррида Ж. Письмо и различие. – СПб.: Академический проект, 2000. – С.43–82.
  11. *Деррида Ж.* Диссеминация / Ж.Деррида – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 608 с.
  12. *Деррида Ж.* Монолингвизм Другого или протез первоначала. Глава седьмая // Автономова Н.С. Философский язык Жака Деррида. – М.: РОССПЭН, 2012. – С.445–471.
  13. *Деррида Ж.* Эллипс // Деррида Ж. Письмо и различие. – СПб.: Академический проект, 2000. – С. 369–376.
  14. *Льїна А.* Впливи трансцендентальної парадигми на єврейську філософську думку (від С.Маймона до Ж.Дерріда) // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна – №1092. – Х., 2014. – С.42–51.
  15. *Льїна А.* Критика, традиція, деконструкція: деріданська варіація трансцендентального мотиву // Мультиверсум: філософський альманах. – Вип. 4 (122). – К., 2013. – С.89–124.
  16. *Кант И.* Критика чистого разума / И. Кант – М.: Мысль, 1994. – 592 с.
  17. *Кебуладзе В.* Феноменологія досвіду / В. Кебуладзе – К.: Дух і літера, 2011. – 280 с.
  18. *Колесников А.* Кросскультурное взаимодействие в современном мире и диалог // Россия – Запад – Восток: компаративные проблемы современной философии. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kabbalah.info/forums/arosa/rusmaterials/culture-civilization/>

- krosskulturnoe_vzaimodeistvie.doc (15.07.14). – Назва з екрану.
19. *Левинас Э.* Открывая существование с Гуссерлем и Хайдеггером / Левинас Э. Избранное: Трудная свобода. – М.: РОССПЭН, 2004. – С.162–318.
  20. *Лотман Ю.* Об искусстве / Ю.Лотман. – СПб.: «Искусство-СПб», 2005. – 704 с.
  21. *Рикер П.* Кант и Гуссерль // *Интенциональность и текстуальность. Философская мысль Франции XX века.* – Томск: Водолей, 1998. – 320 с. – С.163–193.
  22. *Рикер П.* Я сам как другой / П.Рикер – М.: Издательство гуманитарной литературы, 2008. – 416 с.
  23. *Свасьян К.* Феноменологическое познание: пропедевтика и критика / К.Свасьян – Ереван: Издательство АН Армянской ССР, 1987. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://psylib.ukrweb.net/books/svask01/txt09.htm> (21.07.14). – Назва з екрану.
  24. *Соллерс Ф.* «Потому что общество не хочет литературы...» (вступ. статья и примечания Г. Косикова) // *Знамя.* – 2005, № 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/voplit/2005/5/so15.html> (28.03.2014) – Назва з екрану.
  25. *Apel, K.-O.* Transcendental Semiotics and the Paradigm of First Philosophy / *Apel K.-O.* From a Transcendental-Semiotic Point of View. – Manchester University Press, 1998. – 247 p.
  26. *Derrida, J.* Aporias / *J. Derrida* – Stanford University Press, 1993. – 87 p.
  27. *Derrida, J.* Echographies de la télévision, entretiens filmés av. B. Stiegler / *J. Derrida.* – P.: Galilée-INA, 1996. – 183 p.
  28. *Derrida, J.* Force et signification // *Derrida, J. L'Écriture et la Différance.* – P.: Seul, 1967. – Pp.: 9–50, с.24.
  29. *Derrida, J.* L'Université sans condition [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jacquesderrida.com.ar/frances/universite.htm> (02.05.2014) – Назва з екрану.
  30. *Derrida, J.* Le problème de la genèse dans la philosophie de Husserl / *J.Derrida* – PUF, 1990. – 304 p.
  31. *Derrida, J.* Le puits et la pyramide // *Derrida, J. Marges de la philosophie.* – P. : Minuit, 1972. – Pp.79–128.
  32. *Derrida, J.* Limited Inc. / *J. Derrida* – P.: Galilée, 1990. – 160 p.
  33. *Derrida, J.* Marges de la philosophie / *J. Derrida* – P.: Minuit, 1972. – 398 p.
  34. *Derrida, J.* Positions / *J. Derrida* – Chicago: University of Chicago press, London: The Athlone Press, 1981. – 114 p.
  35. *Derrida, J.* Signature, événement, contexte [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jacquesderrida.com.ar/frances/signature.htm> (26.04.2014). – Назва з екрану.
  36. *Derrida, J.* The Parergon // *October.* – Vol. 9, 1979. – Pp.3–41.
  37. *Fairlamb, H.* Critical Conditions: Postmodernity and the Question of

- Foundations / H. Fairlamb – Cambridge University Press, 1994. – 271 p.
38. *Fink, E.* Operative Concepts in Husserl's Phenomenology // *Apriori and World: European Contributions to Husserlian Phenomenology.* – Springer Science & Business Media, 1981. – Pp.56–70.
  39. *Fontanier, P.* Les figures du discours / P.Fontanier – P.: Flammarion, [1830], 1977. – 505 p.
  40. *Gasché, R.* Inventions of Difference: On Jacques Derrida / R.Gasché – Harvard University Press, 1994. – 286 p.
  41. *Handbook of Literary Rhetoric: A Foundation for Literary Study* (ed.: Lausberg, H., Orton, D., Anderson, D. – BRILL, 1998. – 921 p.
  42. *Hobson, M.* Jacques Derrida: Opening Lines / M.Hobson – Routledge, 2012. – 304 p.
  43. *Levinas, E.* De Dieu qui vient à l' idée / E.Levinas. – P.: Librairie Philosophique: J. VRIN, 1982. – 270 p.
  44. *MacKenzie, I.* Idea of Pure Critique / I.MacKenzie. – A&C Black, 2004. – 160 p.
  45. *Milne, D.* Modern Critical Thought: An Anthology of Theorists Writing on Theorists / D. Milne – John Wiley & Sons, 2008. – 384 p.
  46. *Morris, C.* Signs About Signs About Signs // *Philosophy and Phenomenological Research.* – Vol.9. – No.1, 1948. – Pp.115–133.
  47. *Richir, M.* Méditations phénoménologiques: phénoménologie et phénoménologie du langage / M.Richir – Jérôme Millon, 1992. – 393 p.
  48. *Silverman, H.* Derrida and Deconstruction / H. Silverman. – Routledge, 2004. – 240 p.
  49. *Sokolowski, R.* Phenomenology of the Human Person / R.Sokolowski – Cambridge University Press, 2008. – 346 p.
  49. Як зазначає відомий історик філософії А.Колесников, «Претензії на універсалізм негласно вважаються ознакою справжнього філософування» [18]
  50. Хоча ми вживаємо словосполучення «іманентна критика» стосовно Канта не у вузько термінологічному значенні, що пов'язане насамперед з іменем Т.Адорно, необхідно наголосити на факті визначального впливу Кантового тлумачення феномену критики на адорнівську концепцію. Йдеться насамперед про здійснювання останнім «іманентної критики» Канта. Але важливим історико-філософським фактом є витлумачення Адорно власне Кантової критики як іманентної: «тут я повністю слідую духові кантівської іманентної критики» [1, 97]. Для Ж.Дельоза іманентна критика – «це один з головних засновків так званого трансцендентального методу» [9, 147]. Показово, що Р.Гаше застосовує поняття іманентної критики на позначення деррідіанської критики Гуссерля [40, 36]: це надає історико-філософське підтвердження щодо продовження Кантової критичної традиції в деррідіанському філософуванні.
  51. Довершений вияв дискурсу «критичного коментаря» в рамках

- трансцендентальної традиції являють собою тексти Ж.Дерріда.
52. Рікер в цій роботі також розглядає гіперболічне втілення гіперболічного сумніву у Ніцше. Аналіз цього сюжету не є завданням даного дослідження, проте необхідно зазначити, що стосунок Ніцше до трансцендентального мотиву, зокрема і особливо – до його деконструктивної варіації, є важливою історико-філософською проблемою.
  53. Давньогрецьке слово *ergon* зазвичай перекладають як «робота», що може тлумачитися в різних значеннях: «дія», «служба», «твір».
  54. Ця проблема є дотичною до проблеми перформативної суперечності, яку опоненти Дерріда приписують деконструкції і тематизація якої – відкрита і прихована – має місце в текстах самого Дерріда.
  55. В загальному сенсі, «парергон» може розглядатися як метафора критики – і не лише в деконструктивному значенні, але і в загально трансценденталістському: дерідіанський аналіз дає привід прийти до такої думки. Спершу називаючи Критику (експліцитно розуміючи під Критикою кантівський твір) роботою-ергоном, Дерріда одразу проблематизує її статус через функцію самообмеження, самовизначення, центрування і обрамлення [36, 26]. Засобом здійснення самообмеження є «рамка» – один з перекладів (або тлумачень) терміна «парергон». Така само –маргіналізація цілком відповідає тим характеристикам, що ми їх означили вище як притаманні критиці в трансцендентальному значенні цього поняття.
  56. Але в суто філософському вимірі цих феноменів. Принаймні, Гуссерль чітко відмежовує свою концепцію свідомості від психологічного аспекту її дослідження, а дерідіанський аналіз текстів – в тому числі (і здебільшого) текстів філософських – вочевидь не є аналізом лінгвістичним або літературознавчим.
  57. Так, відомим є полемічне ставлення Гуссерля до неокантіанства, так само як і до гегелівської традиції. А розширюючи тяглість «трансцендентального митиву», Гуссерль говорить про ідеї Локка, Берклі та Юма як «психологічно викривлений трансценденталізм Декарта» [7, 120].
  58. Дещо відмінний варіант такого переліку запропоновано нами раніше в [15].
  59. Надання критичному дискурсу апологетичних – як і коментувальних – ознак спричиняє теологічні конотації, які, у випадку Дерріда, виявляються небезпідставними з огляду не лише на його стилістичні та методологічні преференції, а також на тематику текстів «пізнього» Дерріда.
  60. Зауважимо, що вихідний та найважливіший модус відмінності в рамках філософії *differance* – це подвоєння.
  61. З цього пункту можна було б розпочати дослідження феноменологічного підґрунтя Кантової філософії. Не маючи можливості деталізувати це питання в даному тексті, зазначимо лише, що проблема феноменологічності Кантової філософії (див., напр. [21]) є одним із параметрів, що легітимують дослідження спадковості феноменологічної традиції

- щодо кантівського трансценденталізму.
62. На таку подвійну гіперболу вказує сам Гуссерль, розглядаючи феноменологію як «радикальний розвиток картезіанських мотивів» [6, 12].
  63. «Але для геометра, що досліджує не дійсне, а «ідеальні можливості» [ідеальні як гіперболічні: *A.I.*], не стан справ у дійсності, а сутнісний стан справ, замість досвіду актом найостаннішого обґрунтування виступає вбачання сутності» [5, 43].
  64. Дерріда, зізнаючись у своїй «пристрасті до гіперболи», попри всі свої критичні перестороги щодо ідеї «чистоти», все ж визнає її легітимною в стосунку до проблеми мови [12].
  65. Поділяючи думку В. Кебуладзе, згідно з якою феноменологічне мислення «уможливило справжній трансценденталізм, очищений від метафізичного подвоєння світу» [17, 96], зробимо уточнення, що трансцендентальне (і, зокрема, феноменологічно-трансцендентальне) мислення не відмовляється від ідеї подвоєння, але переосмислює її в річищі загальної установки на десубстантивацию. Трансцендентальне подвоєння майже уникає ієрархічності, властивої догматичній подвійності (подвійності світла і тіні, ейдосу та речі тощо), яка, згідно з догматичною настановою, має бути «переможена», або, принаймні, «знята» – в чому, по суті, і вбачається мета філософської діяльності догматичного штибу. Натомість трансцендентальна настанова розуміє межу та відмінність (а разом з тим і подвоєння) як вихідний засновок критично-дескриптивного мислення. Як приклад, назвемо декілька виявів феноменологічного подвоєння: ідея «свідомості про...», що передбачає нередуковану відмінність; ноетико-ноематичне подвоєння; часові модули ретенції та протенції; полюси Я та предметності.
  66. Згадаємо, наприклад, кантівську тезу: «відмінність між трансцендентальним та емпіричним стосується тільки критики знань, і не стосується їх відношення до предмету» [16, 73].
  67. «Трансценденталістське запитання стосується граничних умов, які є водночас умовами самого такого запитання» [17, 69]. Самореферентність трансценденталізму таким чином підсилює (гіперболізує!) гіперболічні запити трансцендентального мислення – пошук граничних умов.
  68. Теорія-практика самореферентності є важливим аспектом структуралістського (і пост-структуралістського) дискурсу. Наприклад, роман Ф. Соллерса «Числа» є «досвідом художньої ілюстрації структуралістських ідей» [24], а певною мірою і їх художнім «формулюванням», при тому, що структуралістські ідеї самі мають пан-текстуальний характер.
  69. Наприклад, С. Бистрицький звертає увагу на «схильність Гуссерля до постійних реінтерпретацій власного вчення» [2, 311].
  70. Маємо ще один приклад самореферентності: горизонтний принцип є і «сюжетом», і формою трансцендентально-феноменологічного дискурсу.

71. Словом «структура» ми підміняємо термін «система», котрий, якщо скористатись деррідіанським кліше, «нав'язує себе» у подібних випадках. Проте питання системи є вельми проблематичним щодо трансцендентального мислення, що через примат ідей відношення, критичності та межовості «деконструює» систему на користь чистої структури. Це питання потребує окремого дослідження, і ми плануємо повернутися до нього в наступних розвідках.

Ільїна А.В. гіпербола трансценденталізму і гіпербола в трансценденталізмі: Кант, Гуссерль, Дерріда.

Статтю присвячено проблемі гіперболічності в трансценденталістському дискурсі, котра розглядається і як певна тенденція в історичному поступі всередині трансцендентальної традиції, і як іманентна характеристика трансцендентального мислення. Предметом дослідження є способи втілення ідеї гіперболічного у філософських концепціях І.Канта, Е.Гуссерля та Ж.Дерріда, позиціонованих в статті як найбільш репрезентативні варіації «трансцендентального мотиву». Показано, що принцип гіперболічності є інваріантним показником трансцендентального мислення, якому підпорядковуються інші категорії останнього (межа, критика, відмінність тощо).

Редукція досліджуваної царини до суто теоретичної складової трансцендентальної думки вмотивовується увагою трансцендентальних філософів до формально-синтаксичного шару мисленнєвої та мовної структур, а також перспективою віднаходження пошукуваних інваріантних елементів трансцендентального мислення в першу чергу в теоретичному базисі трансцендентальної парадигми.

Пропонується модус історико-філософської інтерпретації стосунку між представленими концепціями Канта, Гуссерля і Дерріда версіями трансценденталізму як насамперед структурної цілісності, а не історичної послідовності. Такий підхід уявляється продуктивним щодо актуалізації уваги до трансцендентальної настанови в контексті філософського сьогодення, оскільки дозволяє виявити корелятивність визначальних для сучасного філософського мислення сюжетів та концептів основним засадам «чистого» трансценденталізму Кантового зразка.

Ключові слова: гіпербола, трансцендентальне мислення, критика, відмінність, самореферентність, зсув, коментар.

Ільїна А.В. Гипербола трансцендентализма и гипербола в трансцендентализме: Кант, Гуссерль, Деррида.

Статья посвящена проблеме гиперболичности в трансценденталистском дискурсе, которая рассматривается и как определенная тенденция в историческом продвижении внутри трансцендентальной традиции, и как

имманентная характеристика трансцендентального мышления. Предметом исследования являются способы воплощения идеи гиперболического в философских концепциях И.Канта, Э.Гуссерля и Ж.Деррида, позиционирующихся в статье как наиболее репрезентативные вариации «трансцендентального мотива». Показано, что принцип гиперболичности является инвариантным показателем трансцендентального мышления, которому подчиняются другие категории последнего (граница, критика, различие и т.п.).

Редукция исследуемой сферы к чисто теоретической составляющей трансцендентальной мысли мотивируется вниманием трансцендентальных философов к формально-синтаксическому пласту структур мысли и языка, а также перспективой обнаружения искомых инвариантных элементов трансцендентального мышления, в первую очередь в теоретическом базисе трансцендентальной парадигмы.

Предлагается модус историко-философской интерпретации отношения между представленными концепциями Канта, Гуссерля и Деррида версиями трансцендентализма, как в первую очередь структурной целостности, а не исторической последовательности. Такой подход представляется продуктивным в отношении актуализации внимания к трансцендентальной установке в контексте нынешней философской ситуации, поскольку позволяет выявить коррелятивность определяющих для современного философского мышления сюжетов и концептов основным принципам «чистого» трансцендентализма Кантового образца.

Ключевые слова: гипербола, трансцендентальное мышление, критика, различие, самореферентность, сдвиг, комментарий.

Ilyina A.V. Hyperbole of Transcendentalism and Hyperbole in Transcendentalism: Kant, Husserl, Derrida.

The article is devoted to the theme of hyperbolicity in transcendentalistic discourse, considered as both a certain tendency of hystorical advancement within the transcendental tradition and an immanent attribute of transcendental thinking. The subject of investigation is the embodiment modes of idea of hyperbolic in Kant's, Husserl's and Derrida's philosophical conceptions, positioned in the paper as the most representative variations of «transcendental motive». It is displayed that the principle of hyperbolicity is an invariant index of *transcendental*, dominating other essential categories of transcendental thinking (such as limit, critique, difference etc.).

A reduction of the problematic field under consideration to the purely theoretical component of transcendental thought is motivated by attention of transcendental philosophers to formal and syntactic levels of thought and language structure, as well as a perspective to disclose required invariant elements of transcendental thinking primarily in the speculative base of transcendental paradigm.

The article propose a mode of historico-philosophical interpretation of relation between the versions of transcendentalism, represented by Kant's, Husserl's and Derrida's conceptions above all as one of structural unity, and not of historical sequence. Such an approach seems to be a fruitful one in regard to an actualization of attention to the transcendental attitude within the framework of today's philosophy, for it allows to bring to light a correlativity of constitutive for contemporary philosophical thought topics and concepts to the main principles of Kant's kind «pure» transcendentalism.

Key words: hyperbole, transcendental thought, critique, difference, self-referentiality, displacement, commentary.